

Dorina CHIȘ-TOIA

Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița, România

CONECTAREA BĂNĂȚENILOR LA CULTURA EUROPEANĂ PRIN NEOLOGISME (în „Foaia diecesană” 1886-1918)

Banatul, aflat sub dominație austro-ungară în secolul al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, perioadă la care ne vom referi, a încercat și, în bună măsură, a reușit să țină pasul cu noile tendințe apărute în epocă.

Un exemplu în acest sens îl reprezintă faptul că activitatea societății *Junimea* nu le era deloc străină oamenilor de cultură din Banat. Receptarea ideilor junimiste atât în Banat, cât și în întregul Ardeal a fost posibilă datorită mai multor factori [1], printre care menționăm: abonamente la *Convorbiri literare*, publicarea în periodicele transilvănene a studiilor junimiștilor. În felul acesta,

„în jurul anului 1880, *Junimea* își avea asigurată simpatia elitei tinerimii din Ardeal.” [2]

Îndemnul adresat de către Ioan Paul tuturor celor care credeau în necesitatea unei limbi literare românești este edificator și poate fi considerat un adevărat program al oamenilor de cultură din Banat:

„Să alergăm dar la *Junimea* când ne trebuiește modelul unei forme a unei limbi alese și frumoase, să imităm limba frumoasă a junimiștilor [...] De la *Junimea* să ne luăm modelul limbei românești care, îmbrăcând o idee cât de cosmopolită, ne-o face proprietate a noastră românească, măduă din mădua noastră” [3].

Succesul junimismului, al mentorului său, Titu Maiorescu, mai ales, dincoace de munți, s-a datorat faptului că el

„a oferit o concepție despre limba literară, înscrisă pe linia celei mai valoroase tradiții filologice românești, echilibrată și relativ unitară” [4],

dar mai ales pentru că,

„atât prin origine, cât și prin structura sa intelectuală, criticul era aici revendicat ca descendent al Transilvaniei (...). Criticul a fost după 1880 *principalul exponent al etimologismului «în marginile limbii»*” [5] (s.a.).

Un aspect pe care colaboratorii *Foii diecesane* îl aveau în vedere era cel referitor la tendința de îmbogățire treptată a limbii române cu o serie de cuvinte străine introduse abuziv. Gherasim Sîrbu atrage atenția, în paginile gazetei, asupra acestui fenomen, referindu-se la

„soarta fraților de un sânge din Bucovina și din părțile sătmărene, cari la început au primit în limba lor numai câte puține străinisme, dar, cu timpul, prin sporirea lor, au ajuns chiar în starea de a-și vedea primejduită naționalitatea” [6].

Făcând observația că

„îndeosebi dincoace de Carpați biata limbă geme sub povara înrâurinelor păgubicioase revărsate cu îmbelșugare asupra-i, atât din partea inteligenței, cât și a poporului” [7],

Gherasim Sîrbu oferă cititorilor *Unele ingerențe stricăcioase limbei* [8], cu intenția mărturisită

„ca de aci să poată oricare om cu pătrundere să deducă cum va fi influențată limba noastră de străinisme în acele părți unde este zilnică atingere cu alte neamuri și pentru ca cei cărora le zace la inimă curățenia și dezvoltarea ei, și au dragoste de neam, să vină cu o zi înainte să lucreze întru împedecarea și înlăturarea răului” [9].

„Rău” nu este faptul că se dorește îmbogățirea lexicului limbii, ci „schimonosirea înțelesului și schilodirea formei” [10] cuvintelor de origine latină, germană sau maghiară. Așa că învățătorilor și preoților le revine sarcina de a-i „lumina” pe toți aceia care doresc introducerea cuvintelor noi în vorbire și scriere, atât în privința sensului, cât și a formei corecte. De aceea, în finalul articolului, autorul stabilește câteva reguli „pentru inteligență”, pe de o parte, și „pentru țărani”, pe de alta:

„I. Pentru inteligență: a. Inteligența să folosească neologismele de proveniență latină atât în vorbire, cât și în scriere, numai atunci când pentru anumite noțiuni lipsesc în limbă cuvinte încetățenite de mai nainte; b. Să-și dea silința a se desbăera după puțință de paradarea cu vreme și fără de vreme cu frase latine; c. Să-și ia osteneala a învăța neologismele cum se cade mai întâi, și numai după aceea a le întrebuința, și încă întotdeauna în înțelesul în genere adoptat; d. Să fie cu băgare de seamă la forma lor ca să nu o schimonosească; e. În vorbire, să fie cu luare aminte ca să le intoneze așa precum cere firea limbei, și precum se obișnuiește de mulțimea învățaților și, în sfârșit, f. Să nu le întrebuințeze atunci când, fie cu privire la înțeles, fie cu privire la formă, este în nedumerire.

II. Pentru țărani: a. Sătenii să se mulțumească a se familiariza cu neologismele de origine latină numai cu încetul și cu ajutorul școlii; și în acest caz să se restrângă cât se poate de mult la întrebuințarea lor; b. Străinisme să nu introducă decât atunci când vreo noțiune nouă, pentru care lipsește cu totul în limba noastră cuvântul adecvat, o reclamă aceasta cu toată graba; c. Să păstreze cu tărie cuvintele cele vechi și neaoșe românești, și să nu sufere cu nici un preț înlocuirea lor cu altele necunoscute; d. Pe cei care, din neștiință ori din nepricepere, încearcă a introduce germanisme ori maghiarisme, să-i lămurească, mai ales preoțimea și învățătorimea, asupra rățăcirii lor” [11].

Influența ideilor expuse de Titu Maiorescu în articolul *Neologismele* (*Convorbiri literare*, 1881) este evidentă, aceasta fiind o dovadă în plus a receptării ideilor junimiste în Banat.

Cu toate acestea, numărul neologismelor vehiculate de presa vremii, și ne referim aici strict la publicația „Foaia diecesană” (1886-1918), este unul semnificativ, având în vedere cu precădere articolele care vizează stilul științific.

Indiferent că vorbim despre „reromanizare” [12], relatinizare [13] sau despre „occidentalizare romanică” [14], un lucru este cert: în scopul actualizării limbii române literare se impunea conectarea provinciilor românești la spațiul lingvistic și cultural european. Traducerile unor lucrări științifice din limba franceză îndeosebi explică în bună măsură prezența unui număr însemnat de neologisme, în bună parte neadaptate, nu numai în Banat, ci și în celelalte provincii românești.

Dacă ne referim la *terminologia geografică*, trebuie să semnalăm că în concluziile sale N.A. Ursu remarca existența, în jurul anului 1860, a „unei terminologii elementare proprii geografiei” [15]. Din textele ce țin de geografie, publicate în „Foaia diecesană”, prezentăm termenii care acoperă întregul teritoriu românesc, de-a lungul secolului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, majoritatea neologisme. Reținem prin urmare:

Cavernă s.f. Peșteră: „E foarte verosimil că această *cavernă* e lucrul naturei și că Romanii au mai mărit-o.” (8/1886, 3).

Etimologia: fr. **caverne**, it. **caverna**; în latină, **caverna** e derivat din **cavus** „gol”.

Cuvântul apare într-un articol (8/1886, 3) intitulat „*Peșcera lui Maovăț* – schiță istorică-geografică cetită de Patriciu Drăgălina la adunarea generală a învățătorilor gr. or. rom. din diecesa Caransebeșului în Orșova la 28 iulie 1885”. Prezența celor doi termeni este o dovadă a insuficienței fixării în limbă a neologismului și a oscilației între vechi și nou. Termenul era prezent și în Moldova și Muntenia.

Cataract s.n. este varianta cuvântului **cataractă** s.f. 1. Cădere a unei ape curgătoare mari (fluviu) de la o (mare) înălțime (cascadă). 2. Cădere naturală de apă produsă pe o succesiune de terenuri abrupte mici, în trepte: „Niagara, marele *cataract*, a înghețat, ce să explică din împrejurarea, că apa e condusă din alvia râului la fabricile dimprejur și așa puterea căderii e mai mică ca până aici.” (5/1912, 7).

Etimologia: fr. **cataracte**, lat. **cataracta** (MDA); cf. Ursu (164). Termenul era prezent și în lucrări din Muntenia și Moldova.

Hemisferă s.f. Emisferă : „De ce aflăm pe *hemisfera* nordică a pământului aproape de trei ori mai mult uscat decât pe cea sudică ?” (44/1886, 4); cf. Ursu (217). Prezent și în lucrări din Transilvania și Muntenia.

Etimologia: fr. **hemisfère**, lat. **hemisphaerium** (MDA).

Intérn s.n. Care se află înăuntrul unui obiect, al unei ființe, al unui spațiu etc. Interior: „Astfel *internul* pământului nostru trebuie să se compună din multe materii topite” (14/1886, 2); cf. Ursu (224). Termenul este comun și altor ramuri științifice: a. *matematică*: [P. Poenaru], *Elemente de geometrie*, București, 1837, traducere din limba franceză după A.M. Legendre; Gh. Lazarini, *Matematică. Partea*

I-a. *Aritmetica*, Iași, 1854; b. *medicină*: Gh. Cuciuran, *Descrierea celor mai însemnate spitaluri din Ghermania, Englitera și Franția*, Iași, 1842.

Etimologia: fr. **interne** (MDA). Prezent în lucrări din: Moldova, Muntenia, Banat.

Măpă s.f. (Rar) Hartă geografică: „*mapa comitatului Brasso*” (46/1901, 6); cf. Ursu (233).

Etimologia: lat., it. **mappa**, fr. **mappe** (MDA). Semnalat în lucrări din Transilvania, Muntenia, Banat.

Sín s.n. Golf, canal: „Lago di Como (...) are 3 *sinuri*, *sinul* nordic taie adânc în munți, iar cele două *sinuri* sudice se întind în șesul Lombardiei.” (41/1904, 4); cf. Ursu (279). Deși MDA oferă nu mai puțin de șapte variante pentru acest cuvânt, niciunul nu include sensul cu care este întâlnit în contextele amintite; pl. *sinuri*

Etimologia: lat. **sinus** (MDA). Prezent în Muntenia, Moldova, Banat.

Explicația în context, cea care „încearcă să introducă rigoarea necesară expunerii științifice”[16], se face prin indicarea între paranteze a sinonimelor termenilor necunoscuți: *brizele* (vânturi țările) (3/1890, 7), din fr. *brise*; *geofagi* sau mâncători de pământ (39/1887, 5), din fr. *géophage*; *terme* (ape calde) (18/1887, 7), din fr. *thermes*.

În ceea ce privește *terminologia științei chimice*, reținem numărul destul de mic al textelor care fac referire la chimie. Ele conțin, totuși, termeni specifici acestei ramuri științifice. Între aceștia menționăm:

Aerifórm adj. 1. Care are aspectul aerului 2. Care are însușirile aerului: „Voi știți că apa e compusă din două materii *aeriforme*” (48/1886, 4); „*gazos*”; cf. Ursu (142).

Etimologia: fr. **aériforme** (MDA). Prezent în lucrări din Moldova, Muntenia, Banat.

Chémic s.m. (Transilvania) Chimist: „Pe urmă cei mai mulți *chemici* din Paris au cugetat...” (39/1887, 6); cf. Ursu (168).

Etimologia: fr. **chimique** (în MDA apare forma **chímic**). Termen specific Transilvaniei, dar prezent și în Moldova.

Fluiditate s.f. Însușire a ceea ce este fluid, curgător. Lichid: „Un pagiu (...) purtând în mâna dreaptă un urcior, din care torna vinul sau altă *fluiditate* în potirul împăratului sacrificător.” (33/1889, 5); cf. Ursu (208).

Etimologia: fr. **fluidité** (MDA). Prezent în Moldova și în Banat.

Túnde vb. III are un sens aparte, acela de a *culege*, a *strânge*, a *aduna*, chiar a *separa*: „petroleul *se tunde* de deasupra apei, cum se tunde smântâna de pe laptele prins” (19/1886, 4). („A lua spuma de pe zerul care fierbe când se face urda” MDA)

Etimologia: lat. **tondere**

Elementele chimice sau combinațiile acestora poartă denumirea de *carbol acid* „acid carbonic”: „Cărbunele dară nutrește plântele numai ca *carbol acid*, fiindcă numai acesta să poate descompune în apă” (43/1886, 6); *acid hydrochloric* „acid

clorhidric”: „când voi turna eu această substanță care să numesce *acid hidrochloric*” (19/1886, 6), din fr. *acide hydrochlorique*.

Explicația în context are loc prin sinonimie, oferindu-se în paranteză fie sensul cuvântului nou, fie, pentru cuvântul care interesează, sinonimul neologic: *abur* (gas) (39/1888, 5); băuturi *alcoolice* (spirtoase) (17/1891, 4), dar și băuturi *spirtoase* (alcoolice) (27/1914, 7); *acidul carbonic* (acreală de cărbune) (49/1886, 5); *amidon* (scrob) (38/1886, 6); *carbogenul* (cărbunele) (49/1886, 5); *combustibilitate* (ardere) (21/1886, 6); *mercuriul* (argintul viu) (46/1888, 7); materii *volative* (sburătoare) (38/1886, 5).

În concluzie, conectarea Banatului la cultura europeană s-a realizat, ca și în cazul celorlalte provincii românești, fie direct, prin cărturarii care au învățat în marile capitale europene, fie indirect, prin traducerea unor lucrări semnificative publicate în occident. Pentru marea masă a locuitorilor acest lucru a fost posibil grație presei, redactorii acesteia sau colaboratorii ei urmărind permanent folosirea limbii române literare, fixându-și în acest sens ca obiectiv, încă din articolul program:

„să contribuie la cultivarea plăcerii de a citi și să înformeze publicul nostru cetitoriu despre vederile mai înaintate în ce privește cestiunile limbei”[17].

NOTE

- [1]. Ion Breazu, (1944). *Literatura Transilvaniei. Studii. Articole. Conferințe*. Casa Școalelor, p. 152-217.
- [2]. *Ibidem*, p. 184.
- [3]. *FD*, nr. 9/1886, p. 6.
- [4]. D. David, (1980). *Limbă și cultură*, Timișoara: Editura Facla, p. 132.
- [5]. *Ibidem*, p. 133.
- [6]. *FD*, nr. 40/1891, p. 2.
- [7]. *FD*, nr. 38/1891, p. 1.
- [8]. *FD*, nr. 38, 39 și 40/1891
- [9]. *FD*, nr. 40/1891, p. 2.
- [10]. *Ibidem*
- [11]. Vezi, în acest sens, și articolul nostru, *Preocupări de limbă română în „Foaia diecesană” (1886-1918)*, în *Reflex*, Anul II (serie nouă), nr.10 (13), oct. 2001, p. 53-54.
- [12]. Sextil Pușcariu, (1940). *Limba română I. Privire generală*, București: Fundația pentru Literatură și Artă, Regele „Carol I”, p. 375: „Neologismul de origine latină sau neolatină a produs o reromanizare a limbii noastre, îmbogățind-o cu un număr de elemente romanice”.
- [13]. (reromanizare) s. f. (< pref. *re-* + *latiniza* < fr. *latiniser*): proces complex contemporan de introducere, pe cale savantă, prin diverse filiere (franceză, italiană, germană și rusă), în limba română, a unui mare număr de cuvinte de origine latină, cf. *Dicționar de termeni lingvistici*, 1998.

- [14]. Al. Niculescu, (1978). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. al II-lea: *Contribuții socio-culturale*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, p. 55: „proces de integrare a limbii și literaturii românești moderne în Europa latino-romanică a Occidentului”.
- [15]. N. A., Ursu, (1962). *Formarea terminologiei științifice*, București: Editura Științifică, p. 29.
- [16]. Doina David, (1988). *Sinteze de limba română literară*, Partea a II-a TUT, p.159.
- [17]. „Foaia diecesană”, nr. 1, Caransebeș, 5/17 ianuarie 1886, p. 2.

BIBLIOGRAFIE

- Breazu, Ion, (1944). *Literatura Transilvaniei. Studii. Articole. Conferințe*. Casa Școalelor.
- Chiș-Toia, Dorina, *Preocupări de limbă română în „Foaia diecesană” (1886-1918)*, în *Reflex*, Anul II (serie nouă), nr.10 (13), oct. 2001.
- Chiș-Toia, Dorina, (2006). *Limba literară în presa din Banat. Contribuții*, Timișoara: Editura Mirton.
- David, Doina, (1980). *Limbă și cultură*, Timișoara: Editura Facla.
- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe (1998). *Dicționar de termeni lingvistici*, București: Teora.
- David, Doina, (1988). *Sinteze de limba română literară*, Partea a II-a TUT.
- „Foaia diecesană” 1886, 1891.
- Niculescu, Al., (1978). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. al II-lea: *Contribuții socio-culturale*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Pușcariu, Sextil, (1940). *Limba română I. Privire generală*, București: Fundația pentru Literatură și Artă, Regele „Carol I”.
- Ursu, N. A., (1962). *Formarea terminologiei științifice*, București: Editura Științifică.

CONNECTING PEOPLE OF BANAT TO THE EUROPEAN CULTURE BY NEOLOGISMS (IN THE PUBLICATION "FOAIA DIECESANĂ" 1886-1918)

Abstract: *The press has always been the main channel by which new ideas in all spheres of life reach their readers, offering them the possibility of understanding and naturalizing specialized terms. In this context, we intend to present a series of neologisms that have found their way into the Banatian press from the late 19th century and the beginning of the 20th century, specifically in the publication issued in 1886 and published in Caransebeș, entitled "Foaia diecesană". Although being a religious publication, it offered readers articles from various fields, during its existence trying to fully observe the objectives proposed in its program. We can find in the pages of this publication besides archaisms, regionalisms and popular terms, numerous neologistic terms, images and specific joint phrases from different branches of science of French origin, and Latinisms. In order to understand the meaning of these new terms that should be remembered and subsequently used by the general population, the editors of the publication explain them in context in two ways: either by defining the terms subjected to their attention or by synonyms. For the latter case there are two situations: either the term is given a neologistic synonym or the neologism is explained by known terms.*

Keywords: *press, scientific style, neologism, explanation in context, literary language.*